

M. van Dijk, *Een rij van spiegels. De heilige Barbara van Nicomedia als voorbeeld voor vrouwelijke religieuzen* (Dissertatie Groningen 2000, Middeleeuwse studies en bronnen LXX1; Hilversum: Verloren, 2000, 285 blz., f59,50, ISBN 90 6550 615 2).

In deze dissertatie staat een aantal vijftiende-eeuwse Middel nederlandse versies van de *vita* van de heilige Barbara centraal, waarbij het met name gaat om de vraag hoe dergelijke lectuur als 'vormingsmiddel' gebruikt kon worden in vijftiende-eeuwse (religieuze) vrouwenmilieus. Op deze manier wil de studie een bijdrage leveren aan drie onderzoeksterreinen: heiligen en hagiografie, de vroomheid in de Nederlanden en de geschiedschrijving van religieuze vrouwen. Deze studie draagt voor de schrijfster alleen al iets nieuws bij omdat er nog steeds een diepe kloof gaapt tussen de geringe belangstelling van mediëvisten en de populariteit van heiligen in de Middeleeuwen. Bovendien meent zij dat (mentaliteits-)historici tot nog toe meer geïnteresseerd waren in het concept heiligheid dan in de heiligen zelf. Haarzelf gaat het niet zozeer om de heilige als historische figuur uit haar eigen tijd, als wel om de wijze waarop cultuur werd overgedragen: hoe door middel van het leven van Barbara aan religieuze vrouwen de juiste *habitus* werd aangeleerd.

Daartoe wordt in het eerste hoofdstuk het verhaal van Barbara zelf verteld, waarin één van de centrale punten is dat zij door haar eigen vader ter dood werd gebracht omdat zij zich tot het christendom bekeerd had. Zij behoorde tot de veertien noodhelpers en moest mensen behoeden voor een onverwachte dood; juist in de late Middeleeuwen, een tijd van oorlogen en epidemieën een belangrijke functie. Er zijn drie Middel nederlandse redacties over van de *vita*: een korte, lange en een extra-lange. De negen vrouwenconventen waarin de *vitae* zijn overgeleverd ontwikkelden zich op één na tot slotkloosters, aldus hoofdstuk 2 waarin deze negen kloosters nader worden voorgesteld.

Vervolgens worden de *vitae* geplaatst in de context van de andere literatuur die in deze religieuze gemeenschappen werd gelezen. Uit deze boeken wordt dan weer een selectie gemaakt van die titels die als meest fundamentele geestelijke literatuur van de betreffende gemeenschap bestempeld kunnen worden. Hiervoor wordt het begrip co-tekst geïntroduceerd (in navolging van de Amerikaans historica Matter); samen met de *vitae* zijn deze werken bedoeld om de *habitus* van de zusters te vormen. Het gaat om heel traditioneel materiaal: de bijbel, woestijn- en kerkvaders, levens van Jezus en ook andere *vitae*. Vooral bijbelteksten zijn, uiteraard, belangrijk als basis voor datgene wat in een heiligenleven verteld wordt. In 'Afbeelding van heiligheid' (hoofdstuk 6) wordt dit nader uitgewerkt aan de hand van de elementen in de *vita* die een allegorische betekenis hebben: de drie ramen in de toren als symbool van de Drie-eenheid, de toren zelf als ideaalbeeld van het slotklooster en het stromende water (onder andere) verwijzend naar de vier stromen in het aards paradijs. Dit alles wijst naar de heilige als model van Christus — Barbara werd zelfs geacht familie te zijn van Hem — wier/wiens leven dient ter navolging. Zo konden de zusters door het lezen en eventueel afschrijven van dit leven hun leven op dat van de martelares Barbara afstemmen om, net als zij, rein van hart te kunnen worden.

Het belang van deze dissertatie is, dat duidelijk gemaakt wordt dat teksten een centrale rol speelden in deze vrouwengemeenschappen; zij vormen het referentiekader waarbinnen de inwonsters hun leven moesten vormen. Met name heiligenlevens — maar die niet alleen — zijn de spiegel waarin de zusters konden zien hoe ver zij nog van het ideaalbeeld afstonden en wat zij moesten doen om daar meer in de buurt te komen. Daarbij wordt steeds weer de nadruk gelegd op het reine hart. Alleen dat kan de mens, in casu vrouw geheel en al ontvankelijk maken voor het goddelijke. In de *vita* kunnen zij ook lezen hoe zij de juiste *habitus* moeten vormen als voorwaarde om tot deze reinheid van hart te kunnen komen. Het is ook interessant om te constateren dat vroeg-middeleeuws materiaal — Barbara was al vanaf de negende eeuw

in het westen bekend — nog steeds kan dienen om vrouwelijke religieuzen te vormen. Originaliteit is daarbij niet relevant, elementen werden naar believen toegevoegd of weggelaten. Dat laatste zien we overigens ook als we de vele laat-middeleeuwse Middelnederlandse vertalingen van allerlei soorten literatuur bestuderen; de vraag naar het waarom van de populariteit van deze teksten is belangrijker dan die naar de originaliteit van het betreffende werk. Dat is ook wat we uit deze studie kunnen leren: het inprenten van vroomheid kan met heel traditioneel materiaal geschieden; in het bijzonder levens van vrouwelijke heiligen/martelaressen kunnen vrouwelijke religieuzen in hun streven naar een rein hart terzijde staan.

Tot slot nog een woord van kritiek. Bij het lezen van *déze* dissertatie stuitte ik nogal eens op herhalingen, die mijns inziens niet vielen onder het hoofdje 'didactische herhalingen'; sommige zaken worden herhaaldelijk onder de aandacht gebracht en zodoende wat al te sterk 'ingeprent'. Ronduit storend is het feit, dat de vertalingen die in de noten gegeven worden van Middelnederlandse passages in de tekst zelf op vele plaatsen zeer slordig zijn: het gaat dan om verkeerde vertalingen of weglatingen. Ik geef twee voorbeelden: op pagina 94 wordt *schonen toern* vertaald met 'hoge toren', *margriet* wordt met 'margriet' vertaald, in plaats van met 'edelsteen' (127). Een wat nauwkeuriger controle had dit toch kunnen voorkomen.

P. Bange

P. C. Emmer, *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850* (Amsterdam, Antwerpen: De Arbeiderspers, 2000, 259 blz., f45,-, ISBN 90 295 1509 0).

Het Nederlandse slavernijverleden is de laatste twee jaar in toenemende mate onder de aandacht gekomen. Dat is voor een belangrijk deel de verdienste van het Landelijk platform slavernijverleden dat in mei 1999 met steun van de Nederlandse regering tot stand kwam. Professor P. C. (Piet) Emmer is op een andere wijze verbonden met dat slavernijverleden. Emmer promoveerde in 1974 aan de rijksuniversiteit Leiden op het proefschrift *Engeland, Nederland, Afrika en de slavenhandel in de negentiende eeuw*. Sederdien is hij de auteur van een veelal in het Engels geschreven reeks studies over dat slavernijverleden. De publieke aandacht voor zijn werk bleef echter grotendeels beperkt tot echt geïnteresseerden en de academische wereld. Aan die situatie kwam een eind toen hij, midden in het jaar 2000, ditmaal in de Nederlandse taal zijn boek *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850* publiceerde. In één klap was zijn lezerspubliek verveelvoudigd. Dat heeft hij geweten. Zijn opvattingen en stellingen deden menig hart sneller slaan. Met name de objectief gezien onweerlegbare conclusie dat de afschuwwekkende slavenhandel Nederland niet rijk had gemaakt, gaf aanleiding tot felle reacties zoals: 'Emmer is niet politiek correct en hij gaat voorbij aan allerlei emotionele en persoonlijke aspecten'. Dag- en weekbladen en uiteraard (vak)tijdschriften besteedden vaak kritische aandacht aan het nieuwe boek. Emmer bleef daar zijn credo herhalen: 'mijn doel is naar de laatste stand van zaken een verhaal over de slavenhandel te schrijven'. Is hij daarin geslaagd?

Het boek beschrijft de opkomst, ontwikkeling en afschaffing van de Nederlandse slavenhandel. In het laatste van de acht hoofdstukken besteedt de auteur aandacht aan de morele aspecten van de slavenhandel en aan de vraag of er sprake is van een ereschuld aan onze voormalige koloniën. Met name dit hoofdstuk, het stuk waar het meest de persoonlijke opvattingen van Emmer worden verwoord, trok de maximale aandacht van recensenten en critici. Dat is jammer want dit doet geen recht aan het boek.

In de eerste hoofdstukken zet Emmer op gedegen wijze uiteen hoe Nederland geleidelijk bij de slavenhandel en de slavernij betrokken raakte. Hij maakt terecht kritische kanttekeningen